

УДК 341.172

АНТСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ПРАУКРАЇНСЬКЕ НАДПЛЕМІННЕ УТВОРЕННЯ: ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Задорожній О.В., к. ю. н., професор,
завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досліджено процеси розвитку зовнішніх контактів та міжнародно-правових відносин Антського союзу племен. Обґрунтовано позиціонування союзу як першого праукраїнського додержавного об'єднання – суб'єкта міжнародного права; розглянуто основні напрямки його міжнародної та міжнародно-правової діяльності: військової, переговорної, договірної.

Ключові слова: анти, склавіни, Антський союз, суб'єкт міжнародного права, війна, міжнародний договір, союзний договір, договір про добросусідство.

Исследованы процессы развития внешних контактов и международно-правовых отношений Антского союза племен. Обосновано позиционирование союза как первого праукраинского догосударственного объединения – субъекта международного права; рассмотрены основные направления его международной и международно-правовой деятельности: военной, переговорной, договорной.

Ключевые слова: анты, склавины, Антский союз, субъект международного права, война, международный договор, союзный договор, договор о добрососедстве.

Zadorozhnii O.V. ANT UNION AS PRE-UKRAINIAN SUPRA-TRIBAL FORMATION: THE DETERMINANTS OF INTERNATIONAL LEGAL ACTIVITY

The author studies the processes of development of external contacts and international legal relations of Ant Tribal Union. The positioning of Ant Union as the first pre-ukrainian pre-state subject of international law is justified, the basic directions of its international and international legal activity: military, negotiating, treaty activities are examined.

Key words: Ants, Sklavins, Ant Union, subject of international law, war, international treaty, treaty of alliance, treaty on good-neighborliness.

Перші дані про слов'янські додержавні утворення на території України датовані IV століттям н. е.: йдеться про те, що на півдні Європи проживали дві групи слов'ян: склавіни й анти. Склавіни становили західну гілку слов'янства, анти – східну [12]. Перша згадка про антив датується 375 р. н. е. [8], надалі йдеться про об'єднання племен – Антський союз, який мав виразні риси державності: територію, верховну владу, вічовий внутрішній устрій, військо. Саме від цього часу, на наш погляд, варто вести мову про витоки власне української державності, адже за даними археологічних досліджень осердям союзу антив були землі України між Дніпром та Дністром. Таким чином, саме анти як східні слов'яни, що мешкали на вказаній території, були попередниками українців, а їхні надплеменні утворення – попередниками української державності.

Джерел, які би містили цілісну картину міжнародно-правової діяльності антив, немає. Писемні джерела V-VII ст. дозволяють стверджувати про те, що анти, об'єднані в могутні воєнні союзи, у період з V – до початку VII ст. здійснювали походи на Візантію, проникали далеко на півден-

ний захід Балканського півострова і навіть доходили до Рейну. Це було спричинено характерними для того часу кочуванням племен, пов'язаним із прагненням знайти більш привабливий для проживання простір (що зумовлено чисто природними та кліматичними явищами), а також взаємними нападами, численними військовими діями [5, с. 19].

Характеризуючи міжнародні відносини антив, варто передусім зазначити про їхні прогресивні для того часу міжнародно-правові уявлення: не зважаючи на систематичні війни, дані про порушення антами законів та звичаїв ведення війни, жорстокого поводження з військовополоненими відсутні (характерним прикладом, що засвідчив це, стала війна з готами, яку змалював готський історик Йордан у VI ст. н. е.) [6, с. 209].

Після війни, не зважаючи на поразку, анти продовжили розвиватись на теренах нинішньої України і водночас розпочали зовнішню експансію, здійснюючи розселення на південний захід, до кордонів багатой Візантії: на Поділля, Подністров'я, Волинь, на Прут і Сирет, а звідси через Потисся – на Подунав'я. Перша хвиля слов'янської колонізації сягала Нижнього та Середньо-

го Подунав'я. У середині V ст. посол Східної Римської імперії до ставки вождя гунів Аттила Пріск Пантійський свідчив про спілкування на цих теренах зі слов'янами [14].

За доби правління візантійського імператора Анастасія Дікора (491-518 рр.) розпочинаються перші військові походи на Візантію слов'янських дружин під проводом антів – походи 493, 499 та 502 рр. Спочатку наступ на візантійській території відбувався переважно у сільській місцевості, адже слов'яни уникали вторгнення в укріплені міста [10, с. 17-18]. Пізніше, створивши організоване військо, спроможне вступати в бій із регулярними підрозділами візантійців [7], анти здобували перемоги над ними, обкладали фортеці та вели успішні бої на відкритій місцевості [5]. Відомо про укладення серії візантійсько-антських угод, за якими слов'янам надавалися землі на Дунаї, віддавалися прикордонні опорні поселення за умови збереження миру і охорони кордонів імперії від нападів аварів і болгар [16, с. 27].

Паралельно з військовими походами та пов'язаними із ними діями Антський союз здійснював і кардинально інші міжнародні відносини. Доведено наявність міжнародно-правових зобов'язань антів перед Візантією, спричинених розвиненою торгівлею із цією державою, а також значний вплив імперії на міжнародно-правову ідеологію союзу [6, с. 208-209].

Наукою зібрано і чимало фактів, які засвідчили проживання антів в сусідстві з римським світом, а також те, що перші освоїли цілу низку елементів римської культури [18, с. 594-605]. Взаємовплив культури слов'ян, які з VI ст. розселилися на території Греції та Римської імперії проявлявся не тільки у сільськогосподарській лексиці, що довів грецький дослідник Ф. Малінгудис [1; 2; 3; 11], але й у термінології, пов'язаній з будівництвом, обробкою металів і дерева, ткацтвом, рибальством і бджільництвом [18, с. 594-605].

Поряд із тим характерними для візантійсько-антської взаємодії продовжували бути типові для того часу війни, що, однак, не суперечило тодішнім нормам міжнародного права. У 528 р. імператор Юстиніан (527-565 рр.) організував похід на антів. Прокопій Кесарійський писав: «Коли Юстиніан зійшов на престол, анти, найближчі сусіди склавинів, перейшли Істр (Дунай) і з великим військом вторглися в межі римлян. Незадовго перед тим імператор призначив Германа начальником військ усєї Фракії. Герман вступив у бій з військом ворогів і, завдавши їм великої поразки, майже всіх їх перебив. У 531 р. головою військ Фракії

було призначено анта Хільбудія. Незважаючи на те, що на Хільбудія було покладено завдання охороняти кордони імперії на Дунаї, він використовував грабіжництво та кривавий терор, що перетворились на імперську політику, розгорнув широку торгівлю рабами. Через три роки Антський союз виступив проти військ Хільбудія, у жорстокій битві останній загинув. Після цього ріка назавжди зробилася приступною для переходів варварів на їх бажання і римська область цілком відкритою для їх вторгнення» [10, с. 18-19].

Наприкінці 30-х рр. VI ст. анти разом із середньо-дунайськими склавинами здійснюють кілька вдалих походів, але у 540 р. взаємини між цими об'єднаннями погіршуються. У 545 р. анти самостійно спустошують Фракію, нападають на Нижню Мезію і Скіфію (Добруджу). Намагаючись послабити своїх супротивників, візантійський уряд скористався чварами між антами і склавинами, і у тому ж році досяг миру з першими (за повідомленням Прокопія – уклад дипломатичну угоду «на найвищому рівні»). Згідно з умовами вказаного договору анти отримали право селитися у придунайській фортеці Турріс (поблизу сучасного м. Галац у Румунії) та на території північніше Дунаю. Візантія виплатила їм великі суми, вимагаючи за це миру та, у разі необхідності, спільних дій проти тюркських племен гунів-булгар [17, с. 185].

Достатньо високий цивілізаційний рівень Антського союзу засвідчує те, що його мешканці суворо дотримувались недоторканості не лише послів, а й усіх мандруючих і торгуючих іноземців. За їхніми законами та звичаями ант був зобов'язаний надати допомогу іноземцю, якщо той потрапляв у важке становище на їхній землі [4; 17, с. 219]. Закони антів надавали свободу полоненим-співвітчизникам, які повертались додому, якщо до того вони були невольниками, полонені іноземці через деякий час звільнялись з правом вибору місця проживання [17, с. 185]. Крім того, Антський союз широко використовував обмін посольствами з іноземними державними утвореннями, інститут посередництва та укладення угод для вирішення конфліктів. Анти активно вивчали іноземні мови (полонені часто спілкувались з візантійцями на їхній мові) в той час як навіть імператори Візантії були неписьменними [6, с. 213].

Здійснюючи міжнародні відносини, анти приділяли значну увагу дипломатичним засобам, намагаючись укладати угоди про мир, добросусідство, союзні відносини. Таку практику достатньо яскраво ілюструють події 550-х рр., коли на Східну Європу

нахлинула нова хвиля завойовників – аварів. Протягом десяти років їхні орди просувались через південні степи і пониззя Дунаю до Трансильванії, де вони заснували примітивну державу – Каганат [9, с. 110-111].

Анти домовились про союз зі склавінами; згодом, не знайшовши розуміння у Візантії, уклали договір про спільні дії з готами, який зобов'язав діяти разом, коли готи розпочали військові дії проти Візантійської імперії (іншого виходу не було, оскільки Константинополь уклав угоду з гепідами, спрямовану проти слов'ян). Задля протидії слов'янам, Юстиніан, всупереч договору про добросусідські взаємини і гарантію недоторканності кордонів від 545 р., у 558 р. укладає таку ж угоду з аварським ханом Бояном, практично спрямовану проти антів.

Зрада Юстиніаном антів (як свідчать історики, останні жодного разу не порушили домовленостей про «вічну мирну угоду» з імператором) надала сміливості аварам, які все частіше чинили набіги на землі антських вождівств, заганняючи полонених у рабство [6, с. 228].

Пізніше, за даними дослідників, антам і аварам вдалось порозумітись та здійснити похід на Фракію (576-577 рр.). Хоча імперія знову змогла спровокувати напад аварів на слов'ян, це не врятувало її від нових вторгнень: вже у наступному 578 р. слов'яни спустошили Фракію і Грецію, а з 581 р. анти вже окремими невеликими групами розселилися на землях імперії. Іоанн Ефеський у «Церковній історії» писав: «Вони розташувалися і живуть спокійно у ромейських областях, без турбот і страху... вони розбагатіли, мають золото і срібло, табуни коней і багато зброї та навчені воювати більше, ніж ромеї... Після смерті Юстина царя та правління непереможного Тиверія – вийшов народ слов'яни. І пройшли стрімко через всю Елладу, по межах Фессалоніків (Салоніки) і Фракії всієї. Вони захопили багато міст і фортець вони спустошували, спалювали, захоплювали в полон, і стали володарювати на землі та живуть на ній, пануючи, як на своїй власній, без остраху, протягом чотирьох років» [10, с. 19].

У праці Іоанна йдеться і про те, що аварський зверхник «хаган, дізнавшись про ромейський напад, відправив Апсоха (аварського полководця) [15, с. 695] з військом, щоб знищити плем'я антів, яке було союзниками ромеїв». Справді, анти, як зазначалось, були в союзних відносинах з Візантією з 545 р. і до 612 р., коли епітет «антський» останнього разу зафіксовано в титулі імператора Іраклія [5, с. 143]. Однак цей союз періодично порушувався самою імперією.

З огляду на зазначене, не дивно, що у 584 р. слов'янське військо на чолі з Ардагастом підійшло до Довгих стін, загрожуючи Константинополю. У 586-588 рр. слов'яни проникли у Македонію, Фессалію, Епір, Аттику і Пелопоннес, тобто досягли південних районів Балканського півострова. У 594-595 рр. за наказом імператора Маврикія були проведені каральні експедиції на лівий берег Дунаю у володіння слов'ян і аварів. Однак вони не принесли бажаних наслідків і слов'яни продовжили натиск на південь і у 597 р. взяли в облогу Фессалоніки. При цьому для подолання стін фортеці вони застосовували тарани, «черепахи» та інші прогресивні для того періоду військові пристосування [20, с. 19].

Патріарх Нікіфор (жив на межі VIII-IX ст.) у своїх записах повідомляв, що у 593-594 рр. автократор Маврикій «послав Пріска з усіма ромейськими силами на річку Істр (Дунай), щоб не допустив переправлятися племенам слов'ян. Коли він прийшов до Доростолу, хаган, довідавшись, відправив до нього послів і звинуватив ромеїв як підбурювачів війни. А Пріск відповів, що «прибув не воювати з аварями, а посланий автократором проти племен слов'ян». Коли ж Пріск почув, що Ардагаст розіслав полчища слов'ян для грабунку, він, переправившись через Істр посеред ночі, раптово зав'язав битву з Ардагастом. Останній, відчувши небезпеку й сівши на неосідланого коня, ледь врятувався. Ромеї ж, вбивши багато слов'ян, пройшовши країну Ардагаста й захопивши багатьох полонених, відправили значну кількість [із них] з Тіміром у Візантію». Протистояння слов'ян і візантійців тривало, тож імператор наказав своїм військам на східному кордоні навіть перезимувати на слов'янських землях. Тут слід відзначити, що вищезгадане місто Доростол розміщувалося на правому березі Нижнього Дунаю [15, с. 78, 482].

Узагальнюючи, слід вказати, що в антський період розвитку східних слов'ян союз племен став носієм рис державності, мав міжнародну правосуб'єктність, був творцем власних міжнародно-правових поглядів та ідеології [6, с. 206].

Однак внаслідок внутрішніх та зовнішніх причин з середини VI ст. відбувається поступове послаблення Антського союзу. До внутрішніх відносять те, що формування і зміцнення спадкової влади місцевої племінної аристократії, централізаторських тенденцій з боку головних вождів посилювали антицентрові настрої представників владних структур на місцях, що призвело до виникнення внутрішньої опозиції владі вождів союзу [13, с. 32].

До зовнішніх причин слід віднести насамперед те, що регіон проживання антів був вкрай нестабільним. Це було викликано постійними збройними сутичками, наступами готів та гунів, переселенням племен, які часто залишали після себе пустелю тощо. Незважаючи на походи на південний захід та спільні дії проти Візантії, слов'яно-аварські війни (що тривали до 568 рр.) призвели до знесення антів. Вони втратили серцевину, навколо якої об'єднувався кровноспоріднений етнос. Почалася нова хвиля масової міграції їхнього основного інтелектуального потенціалу за кордон. Варто відзначити, що практично всі більш-менш талановиті воєначальники служили в іноземних військах; дипломати і перекладачі залишились при дворах імператорів, королів і князів Європи; туди ж переселились діячі культури, ідеологи та просвітники [6, с. 207].

Нарешті, у 602 р. візантійські війська, спираючись на підтримку аварів, завдали поразки послабленим внаслідок внутрішніх суперечностей антам [19, с. 105]. Вказані події стали останніми, з якими писемні джерела пов'язують антів, надалі вони уже не згадуються на відміну від назви «склавіни» (греко-римський варіант назви «слов'яни»), племінна назва яких поступово поширилась на усе слов'янство.

Отже, загалом Антському союзу була властива персоніфікація влади, здатність виступати у зовнішніх зносинах як єдина особа, виробляти, висловлювати і реалізовувати персоніфіковану волю. Хоча він не був державою, можна впевнено стверджувати про міжнародну правосуб'єктність, активний розвиток міжнародно-правових відносин із іншими суб'єктами міжнародного права, передусім, із найпотужнішим у європейському регіоні – Візантійською імперією, укладення та виконання положень міжнародних договорів.

Союз загалом відіграв важливу роль у тогочасній Європі, здійснював військові походи на Візантію. На заході анти доходили до Рейну. У період свого піднесення союз розповсюдив владу на землі від Дону до частини території Балкан.

Однак із середини VI ст. в Антському союзі набирають обертів кризові тенденції, що, у підсумку, призвели до його занепаду. Формування спадкової влади місцевої племінної аристократії, активізація централізаторських дій головних вождів посилили центробіжні настрої представників владних структур на місцях, що призвело до виникнення внутрішньої опозиції. Водночас послаблення союзу зумовило і постій-

ні збройні сутички, наступи готів та гунів, переселення племен.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Malingoudis Ph. Studien zu den slawischen Ortsnamen Griechenlands. Bd. 1. (Akademie des Wissenschaft zu Mainz. Abhandlungen der geistes-Socialwissenschaftlichen Klasse. 3). – Mainz ; Wiesbaden, 1981.
2. Malingoudis Ph. Toponymy and History. Observations concerning the Slavonic Toponymy of the peloponnese // Cyrillo-methodianum. – VII. Thessaloniki, 1983.
3. Malingoudis Ph. Fruhe slawische Elemente im Namensgut Griechenlands // Die Volker SUDosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert. – München, 1987.
4. Артеменко И., Моця А. Боги созданы людьми. – К. : Политиздат Украины, 1989. – С. 174
5. Баран В., Баран Я. Історичні витоки українського народу. – К. : Генеза, 2005. – 208 с.
6. Буткевич В. Міжнародно-правова ідеологія слов'янських вождівств – попередників українського етносу // Український щорічник міжнародного права. – 2008.
7. Гладкий Д. Древний мир. Энциклопедический словарь. В 2-х томах – М., 1998. – Т. 1. – 510 с. ; Гладкий Д. Древний мир. Энциклопедический словарь. В 2-х томах – М., 1998. – Т. 2. – 478 с.
8. Захарченко П. «Звідки є, пішла земля Руська» або про сучасний стан дискусій щодо походження Руської держави // Соціологія права. науково-практичний журнал. – 2012. – № 2–3 (4–5).
9. Козак Д. Венеди. – К., 2008. – 470 с.
10. Козак Н., Терпиловський Р., Абашина Н. Слов'яни у добу великого розселення // Україна: хронологія розвитку. – К. : Кріон, 2009. – Т. 2. Давні слов'яни. Київська Русь.
11. Малингудис Ф. Славяно-греческий симбиоз в Византии в свете топонимии // Византийский временник. – Т. 48. – М., 1987.
12. Милов Л. RUZZI «Баварского географа» и так называемые «русичи» // Отечественная история. – 2000. – № 1.
13. Мирошниченко В., Мирошниченко М. Ранньофеодальна держава Київська Русь // Історія держави і права України (за ред. А. Чайковського). – К., 2004.
14. Моця О. Українці: народ і його земля. Початок етноісторії східних слов'ян на сучасних українських теренах. Частина I [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dc-summit.info/temy/istorija/2106-pochatok-etnoistorii-shidnih-slovjan-1.html>.
15. Нидерле Л. Славянские древности // New Acropolis. – 1956.
16. Сахаров А. Зарождение древнерусской дипломатии в VI-IX вв. // Дипломатия Древней Руси. – М., 1987.
17. Свод древнейших письменных известий о славянах / Сост. Л. Гиндин. С. Иванов. Г. Литаврин. – М., 1995. – Т. I. (I-VI вв.). – 473 с.
18. Седов В. Этногенез ранних славян // Вестник Российской Академии наук. – 2003. – Т. 73. – № 7.
19. Синиця Є. Ще раз про склавінів та антів // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – №37.
20. Україна: хронологія розвитку. – К. : Кріон, 2009. – Т. 2. Давні слов'яни. Київська Русь. – 544 с.